

EVHADÜDDİN-İ MERÂĞÎ'NİN GAZELLERİNDE TELMÎH*

Telmih in Evhaduddin-i Merâğî's Ghazel

(Makale Geliş Tarihi: 13.03.2019 / Kabul Tarihi: 31.05.2019)

Asuman GÖKHAN**

Esengül UZUNOĞLU SAYIN***

Öz

Hicri sekizinci yüzyılda yaşamış olan Evhadüddîn-i Merâğî Fars edebiyatının ünlü âlim, sûfi ve şairlerindedir. Hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Kaynaklardan ve şiirlerinden anlaşıldığı üzere kendisi İsfahanlıdır. İlk eğitimini Merâğa'da tamamladıktan sonra Kirman'dan başlayarak İsfahan, Irak, Bağdat, Hemedan, Dimaşk gibi birçok yere seyahatler yapmış; buralardan şiirlerinde sıkça bahsetmiştir. Seyahatlerinin ardından Merâğa'ya dönmüş, burada inzivaya çekilip riyazetle meşgul olmuştur.

Şiirlerinde Evhadî mahlasını kullanan şairin Dîvân, Mantıkü'l-uşşâk/Dehnâme ve Câm-ı Cem adlı eserleri vardır. Sade ve akıcı bir üsluba sahip olan Evhadüddîn-i Merâğî tasavvuf, aşk, irfan ve naat konularını içeren farklı nazım türleriyle yaklaşık on beş bin beyit şiir söylemiştir.

Çalışma Evhadüddîn-i Merâğî ve Gazellerinin İncelenmesi adlı doktora tezinden faydalanılarak hazırlanmıştır. Evhadüddîn-i Merâğî'nin Emir

* Bu çalışma yazarlardan Esengül UZUNOĞLU SAYIN tarafından hazırlanan "Evhadüddîn-i Merâğî ve Gazellerinin İncelenmesi" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

** Dr. Öğretim Üyesi, Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Fars Dili ve Edebiyatı Bölümü; *Assist. Prof. Dr. Atatürk University, Faculty of Letters, Department of Persian Language and Literature*, asuman_gokhan@hotmail.com, ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0001-9073-9578>

*** Arş. Gör. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Fars Dili ve Edebiyatı Bölümü; *Res. Assist. Dr. Tokat Gaziosmanpaşa University, Faculty of Science and Letters, Department of Persian Language and Literature* esenguluzun@hotmail.com ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-5338-8067>

Ahmed-i Eşrefî tarafından Dîvân-i Kâmil-i Evhadî-i Merâgî (Tahran 1362 hş.) adıyla neşredilen Dîvân'ı esas alınmış, Evhadüddîn-i Merâgî'nin hayatı hakkında kısa bir bilgi verildikten sonra telmîh konusu, adı geçen Dîvân'dan en seçkin örnek beyitler getirilerek incelenmiş, beyitlerin sonuna sayfa ve beyit numarası verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Evhadüddîn-i Merâgî, Evhadî, telmîh, İran edebiyatı, gazel, tasavvuf

Abstract

Evhaduddin Meragi who lived in the eighth century Hijri, is one of the famous scholars, mystic and poets of Persian literature. There is not enough information about his life. As understood from the sources and his poetry, he is from Isfahan. After completing his first education at Meraga, starting from Kirman, he has travelled to many places such as Isfahan, Irak, Baghdat, Hemedan, Dimashq; he often mentioned these places in his poems. After his travels, he returned to Merage, where he stays alone and engages in prayer. The poet who used the Evhadi nickname in his poems has written works such as *Dîvân*, *Mantık al-usshak/Dehname* ve *Cam-ı Cem*. Evhaduddin Meragi who has got a pure and fluent style, sang around fifteen thousand couplets by making use of different types of verse.

The study was made by using the study named Evhaduddin Meragi and Analysis of His Ghazal's (Phd Thesis). *The Divan of Evhaduddin Meragi* by Emir Ahmed Eşrefî was based on the *Diwan*, which was published under the name of *Diwan Evhadî Meragi* (Tehran 1362 hş.). After some information about Evhaduddin Meragi's life was given, the art of telmîh has been analysed with his most outstanding examples of ghazel, page and couplet numbers have been given at the end of couplets.

Keywords: Evhaduddin Meragi, Evhadi, telmih, Iranian literature, ghazel, mystic.

Giriş

Evhadüddîn-i Merâgî h. VIII./m. XIV. yüzyılda yaşamış Fars edebiyatının ünlü âlim, sûfî ve şairlerindedir. Mahlası Evhadî'dir. Hayatı hakkında çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Kaynaklardan ve kendi eserlerinden anlaşıldığı üzere doğum yeri İsfahan (Hidâyet, 1339 hş.: s. 248; Merâgî, 1362 hş.: s. 25; Muîn, 1375 hş.: s. 193; Merâgî, 1391 hş.: s. 47) ya da Merâğa (Terbiyet, 1377 hş.: s. 104; Safâ, 1354 hş.: s. 832; Aştiyanî, 1387 hş.: s. 552; Tokmak, 1995: s. 520) dır. Babasının İsfahanlı olması ve İsfâhânî nisbesiyle anılması (Mesrûr, 1307 hş.: s. 125-134; Merâgî, 1362 hş.: s. 19; Merâgî, 1391 hş.: s. 37), mezar taşında "Evhadu'l-milleti ve'd-dîni ibni'l-Hüseyn-i İsfâhânî" yazıyor olması (Merâgî, 1391 hş.: s. 38), Evhadî'nin İsfahan'da doğduğuna işaret etmektedir (Merâgî, 1391 hş.: s. 47).

Evhadî'nin doğum tarihi hakkında da kesin bir bilgi yoktur; ancak *Câm-ı Cem* adlı mesnevisini yirmi ya da yirmi beş yaşlarında yazmaya başlaması ve

733/1333 yılında bitirmesinden dolayı Evhadî'nin tahminen h. 670/m. 1271 (Terbiyet, 1377 hş.: s. 104; Rypka, 1968: s. 254) veya h. 673/m. 1274 (Abâdî, 1346 hş.: s. 43-59; Safâ, 1354 hş.: s. 833; Merâgî, 1362 hş.: s. 15; Merâgî, 1391 hş.: s. 47) tarihinde doğduğu söylenebilir.

Evhadî; ilk eğitimine Merâga'da başlamış ve eğitimini bu şehirde tamamlamış ve (Mesrûr, 1307 hş.: s. 125; Merâgî, 1362 hş.: s. 20; Merâgî, 1391 hş.: s. 15) eğitiminin ardından seyahat etmeye başlamıştır. Seyahat ettiği yerlerden şiirlerinde bahsetmiştir. Dili akıcı ve sadedir. Bazen anlaşılması güç kavramlar ve ifadeler kullanmış olsa da şiirlerindeki bütünlük bu güçlüğü ortadan kaldırır. Şiirleri mana ve içerik bakımından zengindir. Edebiyat, tefsir, hadis, kelam, tabiat bilgileri, riya-zî ilimler, tasavvuf, hikmet ve astronomi gibi birçok konuya hâkimdir (Merâgî, 1362 hş.: s. 55).

Evhadî h. 738/m. 1337 yılında Merâga'da vefat etmiş ve aynı şehirde defnedilmiştir (Mesrûr, 1307 hş.: s. 125; Hidâyet, 1339 hş.: s. 248; Merâgî, 1362 hş.: s. 12; Semerkandî, 1366 hş., s. 109; Muîn, 1375 hş.: s. 193; Aştiyanî, 1387 hş.: s. 552; Tokmak, 1995: s. 520).

Kaside, gazel, kıta, terciibent ve rubâilerden oluşan yaklaşık on iki bin beyitlik *Dîvân*'ı vardır (Safâ, 1354 hş.: s. 834; Merâgî, 1362 hş.: s. 22; Muîn, 1375 hş.: s. 193; Merâgî, 1392 hş.: s. 9; Tokmak, 1995: s. 520-521). Ayrıca; Fahreddîn-i Irâkî'nin (ö. 688/1289) aynı adı taşıyan mesnevisine nazîre olarak yazdığı *Mantıku'l-uşşâk/Dehnâme* (Merâgî, 1362 hş.: s. 22; Nefisî, 1363 hş.: s. 199; Camî, 1386 hş.: s. 604; Safâ, 1354 hş.: s. 834; Merâgî, 1391 hş.: s. 59; Tokmak, 1995: s. 520-521) ve Senâî'nin (ö. h. 525/m. 1131) *Hadikatü'l-hakîka* adlı eseriyle aynı vezinde ve aynı tarzda yazdığı *Câm-ı Cem* adlı mesnevisi vardır (Hidâyet, 1339 hş.: s. 249; Nefisî, 1363 hş.: s. 199; Merâgî, 1362 hş.: s. 22; Terbiyet, 1377 hş.: s. 104; Safâ, 1354 hş.: s. 834; Merâgî, 1391 hş.: s. 59; Tokmak, 1995: s. 520-521; Bilgin, 2010: s. 42-43).

Bu çalışmada şairin gazellerinde telmîh sanatını kullandığı beyitler tespit edilip incelenmiştir.

Evhadî'nin Gazellerinde Telmîh

Telmîh, yazarın veya şairin bilinen bir olaya, bir hikâyeye, bir kişiye, âyete, hadise, yaygın bir fikra, nükte ve benzeri şeylere işaret etmesidir (Humayî, 1373 hş.: s. 356; Değirmençay, 2014: s. 112).

Evhadî gazellerinde Hz. Âdem, Hz. Nûh, Hz. İbrahim, Hz. Yâkub, Hz. Yûsuf, Hz. Eyyûb, Hz. Mûsâ, Hz. Süleymân, Hz. İsâ, Hz. Dâvûd'un adını zikretmiş, kıssalarına telmîh yapmıştır. Ayrıca Mansur, Karun, Cem, Keyhüsrev, Mecnûn ve Leylâ, Ferhâd ve Şîrin, Hüsrev ve Şîrin, Vâmık ve Azrâ, Mahmud ve Ayâz gibi tarihi ve efsanevi şahsiyetlerden, masal kahramanlarından bahsederek

onların hayat hikâyelerine ve aşklarına işaret etmiştir. Bir beyitte de Araf Suresi 172. âyete telmîh yaparak yer vermiştir.

Örnek beyitler:

در آب و گل ز آدم خاکی نشان نبود
کغشته شد به آب محبت خمیر ما

Suda ve çamurda topraktan yaratılan Âdem'den iz olmayınca bizim hamurumuz sevgi suyuna karıştı (Divan, 115/24).

Beyitte geçen آب و گل (âb u gîl) su ve çamur Hz. Âdem'i ifade etmektedir. Şair bu mazmunla Hz. Âdem'in kırmızı, beyaz ve siyah gibi çeşitli renklerde toprağın su ile karıştırılarak yaratıldığına işaret etmiştir.¹

میخواستی که از ما بر ما بهانه گیری
ورنه چرا ز آدم حوا پدید کردی؟

Bizden bizim için bahane bulmak istiyordun, yoksa neden Âdem'den Havva'yı ortaya çıkardın (Divan, 367/26)?

Beyitte şair Hz. Âdem'in cennette yaşarken sol kaburga kemiğinden eşi Havva'nın yaratılmış, böylece insanlığın onlardan türemiş olduğuna işaret etmiştir.²

Hz. Âdem, ilk insan ve ilk peygamberdir, şeytanın vesvesesiyle yasaklanan ağacın meyvesini yemeleri üzerine cennetten çıkarılıp yeryüzüne gönderilmişlerdir. Hz. Âdem'e Suhuf indirilmiş ve yirmi çiftten oluşan çocuklarına Allah'ın dinini tebliğ görevi verilmiştir (Şemisâ, 1387 hş.: s. 65; Bolay, 1988: s. 358; Pala, 2012: s. 7).

مجنون و عشق خسته و ایوب و صبر زار
توفان و نوح بیدل و منصور و دار مست

Mecnûn ve yaralı aşkı, Eyyûb ve dertli sabrı; tufan ve gönlü incinmiş Nuh, Mansur ve darağacı sarhoştur (Divan, 136/11).

Beyitte şair Mecnûn'un Leylâ'ya olan aşkına işaret etmiştir. Leylâ ve Mecnûn daha çocukken birbirlerini severler. Onların aralarındaki aşk duyulup dedikodular başlayınca, annesi Leylâ'yı çadıra kapatır. Mecnûn, sevgilisini göremeyince aklını yitirir ve çöllere düşer. Bir müddet sonra da Mecnûn'a deli demeye başlarlar. Leylâ'ya aşkından ve kavuşamamanın verdiği üzüntüden dolayı kendini çöllere atan Mecnûn, Leylâ'ya kavuşma yolunda birçok sıkıntı çekip aklını yitirir.

¹ Hz. Âdem ile ilgili benzer beyit için bkz: Merâğî, 1362 hş.: 406/13.

² Hz. Âdem ve Havva ile ilgili benzer beyitler için bkz: Merâğî, 1362 hş.: 246/14, 304/5.

“Leylâ Leylâ” diyerek can verir (Durmuş, 2003: s. 162; Yazıcı, 2003: s. 160-161; Pala, 2012: s. 288-290)³

Beyitte şair Hz. Eyyûb'un hastalık ve sıkıntılar karşısında bir an bile bitmeyen sabrına telmîh yapmıştır. Kendisine sadece üç kişinin iman ettiği, şeytanın yolundan saptırmak için birçok çaba sarf ettiği; fakat başarılı olamadığı Hz. Eyyûb, zamanla Allah'ın kendisine bahşetmiş olduğu bütün malını mülkünü ve hatta ailesini kaybetmiş, ağır ve kötü bir hastalığa müptela olmuştur. Ancak bu hastalığa Allah'tan gelen her şeyin lütf olduğunu düşünerek sabretmiş, bir gün bile şifa dilememiştir. Beyitte zikredildiği gibi her zaman sabır ve tahammül örneği olarak düşünülmektedir (Harman, 1995: 16-17; Değirmençay, 2004: s. 157; Köksal, 2013: s. 305-320).

Şair beyitte Nuh tufanına işaret etmiştir. 950 ila 1300 yıl kadar yaşadığına dair rivayetler olan Hz. Nuh putlara tapan kavmini Allah'a ibadet etmeye davet etmiş; fakat kendisine pek az kimse iman etmiştir (Köksal, 2013: s. 87; Harman, 2007: s. 226) Kavminin putperestlikten vazgeçmediğini görünce inanmayanları cezalandırması için Allah'a dua etmiş, Allah Hz. Nûh'un duasını kabul etmiş ve inkârcı kavminin tufanla helâk edileceğini, kendisinin ve inananların kurtulacağını bildirerek bir gemi yapmasını istemiştir. Hz. Nûh Allah'ın kendisine öğrettiği şekilde bir gemi yapmış ve gemiye kendisine iman edenler ve her hayvan türünden bir çift almıştır. Tufanla birlikte gemidekiler dışında yeryüzündeki insanlar ve hayvanlar tamamen yok olmuştur (Harman, 2007: s. 226; Köksal, 2013: s. 93-108; Pala, 2012: 361).⁴

Şair beyitte Hallac-ı Mansur'un darağacına asılmasına telmîh yapmıştır. Hint ve Türk ülkelerinde gezerek İslam'ı yaymaya çalışan, her gün bin rekât namaz kılan, tasavvuf yolunda “fenâfillâh” makamına ulaşan, “Ene'l-Hakk” (Ben Hakk'ım) diyen bir sûfî olan Hallac-ı Mansur, onun “Ene'l-Hakk” (Ben Hakk'ım) sözünü anlamayanlar tarafından münkirlikle suçlanıp hapse atılmıştır. Kadının emriyle Mansur kamçılanmış, vücudu parça parça edilmiş, darağacına çekilmiş ve en sonunda boğazı kesilerek cesedi yakılmıştır (Cebecioğlu, 2003: s. 8; Pala, 2012: s. 185-186).⁵

صدبار چون خلیل مرا سوختند و باز

همچون کلیم در پی دیدار می روم

Yüz kez Hâlîl (İbrâhim) gibi beni yaktular, yine de Kelîm (Mûsâ) gibi sevgilinin peşinden giderim (Divan, 298/4).

Beyitte Hz. İbrâhim'in ateşe atılmasına telmîh yapılmıştır.

³ Leylâ ve Mecnûn ile ilgili benzer örnekler için bkz: Merâgî, 1362 hş.: 103/3, 140/24, 189/26, 205/13, 214/12, 270/4, 330/24.

⁴ Hz. Nuh ile ilgili benzer beyit için bkz: Merâgî, 1362 hş.: 143/12.

⁵ Hallac-ı Mansur ile ilgili benzer örnekler için bkz: Merâgî, 1362 hş.: 246/7, 380/7.

Hız. İbrâhim, Nemrut'un bir rüya üzerine iki yıl müddetle doğan bütün çocukları öldürtmeye başlamasıyla annesi tarafından mağarada gizlice büyütülmüştür (Köksal, 2013: s. 143-145). Hız. İbrâhim putlara tapan halkın putlara tapmasını anlamsız bulmuş, puthanedeki bütün putları parçalamıştır. Durumdan haberi olan Nemrut onu öldürmek için büyük bir ateş yaktırmış ve mancımık ile onu ateşe attirmiştir. Bu esnada ateş gül bahçesine dönüşmüş ve ateş içerisinden bir pınar kaynamaya başlamıştır (Köksal, 2013: s. 154-158; Pala, 2012: s. 225).

İkinci mısradaki Hız. Mûsâ'nın Tûr Dağı'nda ateşi görerek peşinden gitmesi ve Allah ile görüşmesi hadisesine tekrar telmîhte bulunulmuştur.

از فراق روی او یعقوب را
سالها در آه انداختند

Onun yüzünün ayrılığından Yâkub'u yıllarca üzüntülere attılar (Divan, 199/24).

Şair Hız. Yâkub'un oğlu Hız. Yûsuf'un öldüğünü düşündüğünden dolayı yıllarca üzüntü çekmesine ve yas tutmasına telmîh yapmıştır.

Hız. Yûsuf, kardeşleri tarafından kuyuya atılmış, kardeşleri babalarına Hız. Yûsuf'u kurt parçaladı demiş ve Hız. Yûsuf'un kanlı gömleğini babalarına götürmüşlerdir. Hız. Yâkub yıllarca üzüntü ve keder içerisinde oğlunun ölümü için yas tutmuş, ağlamaktan gözleri kör olmuştur (Tolasa, 2011: s. 41; Köksal, 2013: s. 270-293).⁶

صورت دست از ترنج فرق نکرد آنکه دید
یوسف ما را که مصر پر ز زلیخای اوست

Bizim Yûsuf'umuzu gören, portakal yerine elini kesti; çünkü Mısır onun Züleyha'sıyla doludur (Divan, 140/10).

Beyitte şair, Hız. Yûsuf'un güzelliğine ve onu gören Mısırlı hanımların bu güzellik karşısında şaşkınlığa düşerek ellerini kesmeleri olayına telmîh yapmıştır.

Züleyha Hız. Yûsuf'a âşık olmuş bu olay da duyulunca Mısırlı hanımları evine çağırarak ellerine de portakal ve bıçak vermiştir. Portakalı soymaya başlayan hanımlar içeri Hız. Yûsuf'un girmesiyle onu bir melek gibi görmüşler, onun güzelliği karşısında şaşkınlığa düşüp ellerini farkında olmadan şaşkınlıktan dolayı kesmişlerdir. Züleyha ise hanımlara bu güzellik karşısında nasıl aciz düştüğünü göstermek istemiş, onların kendisine hak vermesini talep etmiş ve Hız. Yûsuf'a olan aşkını itiraf etmiştir (Köksal, 2013: s. 280; Yıldırım, 2017: s. 816).⁷

⁶ Hız. Yûsuf ile ilgili benzer beyitler için bkz: Merâğî, 1362 hş.: 136/6, 155/16, 155/21, 199/22, 336/26, 343/17, 401/10.

⁷ Hız. Yûsuf ile ilgili benzer beyitler için bkz: Merâğî, 1362 hş.: 306/4.

ریزنده کرد جنبش باد مسیح دم

برگ گل از درخت چو موسی به چوب هش

Mesîh nefesli rûzgâr Mûsâ'nın esasını bıraktığı gibi gül yaprağını ağaçtan döktü (Divan, 245/3).

Beyitte şair daha önceki beyitte belirtildiği gibi Hz. İsa ve onun ölüleri diriltten nefesine ve Hz. Mûsâ'nın esasıyla gerçekleştirdiği mucizelere telmîh yapmıştır.

İsrailoğullarına gönderilen büyük peygamberlerden biri olan ve kendisine *Tevrat* indirilen Hz. Mûsâ (Harman, 2006: 207), Firavun'un karısı tarafından saraya getirilmiştir. Firavun ne kadar kabul etmek istemese de karısının ısrarı üzerine Hz. Mûsâ'yı evlat edinmiştir (Köksal, 2013: s. 12-14). Hz. Mûsâ'ya kavminin kendisine inanması için birçok mucize verilmiştir. Hz. Mûsâ'yı sihirbazlıkla suçlayan Firavun sihirbazlarını toplamış, onu küçük düşürmek istemiştir. Sihirbazlar elindeki ipleri yere bırakınca her bir ip yılanla dönüşmüş, Hz. Mûsâ ise elindeki esasını yere bırakınca esası ejderhaya dönüşerek yılanları yutmuştur. Bunun üzerine sihirbazlar Hz. Mûsâ'nın dinine inanmıştır (Değirmençay, 2004: s. 161-162; Harman, 2006: s. 207-213; Köksal, 2013: s. 7-25).

ما را غرض از دیدن خوبان صفت تست

گر بهر تجلی بود، ار طور پرستیم

İster tecelli için ister Tûr'a tapmak için olsun, bizim güzelleri görmekten maksadımız senin sıfatındır (Divan, 302/5).

Beyitte şair Hz. Mûsâ'nın Tûr dağında Allah ile konuşmasına ve Allah'ın Tûr dağına tecelli etmesi olayına telmîh yapmıştır.

Hz. Mûsâ'nın eşi Safûrâ'nın doğum sancısının Tûr-ı Sînâ'ya yaklaşınca tutması üzerine Hz. Mûsâ havanın karanlık olmasından dolayı ateş aramaya çıkar. O esnada Hz. Mûsâ uzaktan bir ateş görür ve ne olduğunu anlamak için ateşe yaklaşır. Ateşe yaklaşınca bir ağacın yandığını görür ve o ağaçtan "Ey Mûsâ! Ben âlemlerin rabbi olan Allah'ım" hitabını duyar. Hz. Mûsâ bu hitaptan sonra Allah'a O'nu görmek istediğini söyler. Allah, Hz. Mûsâ'ya dağa bakmasını eğer dayanabilirse dağa tecelli edeceğini söyler. Dağ Allah'ın tecellisine dayanamaz ve yarılr, Hz. Mûsâ ise bayılır (Şemisâ, 1387 hş.: s. 64; Köksal, 2013: s. 24-26; Pala, 2012: s. 335).⁸

ز بس کالخان داودی ز مرغان عزیمت خوان

به گوش من رسید، امشب زبورم یاد خواهد شد

⁸ Tur dağı ile ilgili benzer örnekler için bkz: Merâgî, 1362 hş.: 338/21, 364/16.

Dua okuyan kuşlardan Dâvûdî öyle makamlar kulağıma geldi ki bu gece Zebûr'u hatırlayacağım (Divan, 185/24).

Beyitte şair Hz. Dâvûd'un güzel ve gür sesine telmîh yapmıştır.

Hz. Dâvûd, İsrailoğullarına gönderilmiş, Zebûr adlı kutsal kitabın kendisine indirildiği peygamberdir. Sesinin gürlüğüyle ve güzelliğiyle bilinen, İsrailoğulları'nın tarihinde hem peygamberlik hem de hükümdarlık yapan ilk kişidir. O, Zebûr'u okumaya başladığında kuşlar ve kurtlar onu dinler, güzel sesi dağlarda yankılanırmış (Harman, 1994: s. 21-24; Köksal, 2013: s. 180-185).⁹

کدامین مور باشم من؟ که روزی

سخن پیش سلیمانم برآید

Ben hangi karıncayım ki bir gün Süleymân'ın yanında konuşayım (Divan, 223/22)?

Beyitte şair Hz. Süleymân'ın kuşların, karıncaların ve hayvanların dilini bilmesine telmîh yapılmıştır.

Allah tarafından kendisine birçok mucize verilmiş olan Hz. Süleymân, inanişâ göre İsm-i a'zam yazılı yüzüğüyle bütün kuşlara ve hayvanlara hükmeder ve insan, cin, kuş ve başka yaratıklardan oluşan ordusu vardır. Hüdhüd adlı kuşu çok uzaklardaki şeyleri görür ve oralardan kendisine haber getirirdi (Şemîsâ, 1328 hş.: s. 333-340; Pala, 2012: s. 411-412).¹⁰

نشانی ز بلقیس اگر کرده‌ای

چو مرغ سلیمان گذر بر سبا

Eğer Belkıs'tan bir haber alırsan, Süleymân'ın kuşu gibi Sabâ'ya uğra (Divan, 103/11).

Beyitte şair Sabâ melikesi Belkıs ve Hz. Süleymân'ın arasındaki aşka telmîh yapmıştır. Hz. Süleymân'ın kuşu olan Hüdhüd Hz. Süleymân'ın haberini Belkıs'a götüren bir ulaktır. Hz. Süleymân Hüdhüd'den Sabâ'ya gitmesini ve Belkıs'tan haber getirmesini ister. Belkıs ve Hz. Süleymân arasındaki aşk Belkıs'ın Hz. Süleymân'ın namını duyması ile başlar. Belkıs, Kudüs'e altın ve baharat gibi değerli hediyeler getirerek Hz. Süleymân'la tanışmak ister, bu isteğini de Hüdhüd ile Hz. Süleymân'a iletir. Hz. Süleymân da Belkıs ile tanışmak üzere yola çıkar. Sonunda tanışır ve Belkıs Hz. Süleymân'ın peygamberliğine inanır. Hak dini kabul ederek Hz. Süleymân'la evlenir ve bu evlilikten üç kızı ve bir oğlu olur (Şemîsâ, 1387 hş.: s. 160-163; Pala, 2004: s. 412; Yıldırım, 2017: s. 176).

در چرخ کن چو عیسی زین جارخ طلب را

⁹ Hz. Dâvûd ve sesi ile ilgili benzer beyitler için bkz: Merâgî, 1362 hş.: 114/5, 114/22, 116/22.

¹⁰ Hz. Süleymân ve karınca ile ilgili benzer örnekler için bkz: Merâgî, 1362 hş.: 227/23, 288/16.

و آنجا درست گردان پیوند ابن و اب را

Îsâ gibi burada istek yüzünü göklere doğru çevir, oğul ve baba bağıını tam oraya çevir (Divan, 106/5).

Beyitte Hz. Îsâ'nın Allah tarafından semaya kaldırılması olayına ve baba, oğul ve kutsal ruh üçlü birlik inancına telmîh vardır.

Hız. Îsâ'nın Yahûdîler'e Allah'ın gazabının onların üzerlerine olacağını söylemesi üzerine Yahûdîler Hız. Îsâ'nın üzerine yürüyüp onu öldürmek istemişlerdir. O esnada Allah Cebrail'i gönderip Hız. Îsâ'yı bir evden içeri sokmuş, evin penceresinden semaya kaldırmıştır. Yahûdîler'den bir tanesi Hız. Îsâ'yı öldürmek üzere eve girmiş; ancak Hız. Îsâ'yı evin içinde görememiştir. Bunun üzerine dışarıdakilere haber vermek üzere evden çıkmıştır. Bu esnada Allah o şahsı Hız. Îsâ'nın suretine sokmuş ve dışarıdaki Yahûdîler tarafından öldürülmüştür (Köksal, 2013: s. 333).

عیسی دمست یار، مرا پیش او بکش

و آنکه نگاه کن که: دم او چه می‌کند؟

Sevgili, Îsâ nefeslidir, beni onun yanında öldür ve o an onun nefesinin ne yaptığına bak (Divan, 106/1).

Beyitte şair sevgilinin nefesini Hız. Îsâ'nın ölüyü diriltten nefesine benzetmiş, Hız. Îsâ'nın ölüleri diriltmesi hadisesine telmîh yapmıştır.

Bir gün çocuklar oyun oynarken aralarında bir münakaşa çıkmış, bu esnada yoldan geçen Hız. Îsâ'nın olaya müdahil olmasıyla birlikte çocuğun ölümüne Hız. Îsâ'nın sebep olduğu söylenmiştir. Hız. Îsâ ölen çocuğun yanına giderek dirilmesini emretmiş ve çocuk dirilerek Hız. Îsâ'nın suçsuz olduğunu söylemiştir. Ayrıca; Hız. Îsâ, Elâzer adında bir şahsın ölümünden dört gün sonra kabrine giderek nefesiyle onu diriltmiştir. Bu hadiseden sonra Hız. Îsâ'nın nefesinin güçlü olduğu yayılmış, "Dem-i Îsâ" (Îsâ nefesi) tanımlaması kullanılmıştır (Köksal, 2013: s. 303-306; Yıldırım, 2017: s. 468-470).¹¹

می‌بایدم خزینۀ قارون و عمر نوح

تا دولت وصال تو گردد میسر

Sana kavuşma şansı bana mümkün olduğunca, Kârûn'un hazinesi kadar hazinem ve Nuh'un ömrü kadar ömrüm olması gerek (Divan, 276/9).

Beyitte şair, zenginliğin sembolü olan Kârûn'a ve uzun ömrüyle bilinen Hız. Nuh'a telmîh yapmıştır. Şair sevgiliye kavuşmanın ancak Kârûn kadar zengin olmakla ve Hız. Nuh kadar uzun bir ömre sahip olmakla mümkün olabileceğini söylemiştir.

¹¹ Hız. Îsâ'nın nefesi ile ilgili benzer beyitler için bkz: Merâgî, 1362 hş.: 112/4, 113/13, 211/18.

İsrailoğulları'ndan olan Kârûn, Tevrat'ı iyi okuyan, bilgili, nur yüzlü bir şahıs olarak bilinmektedir. Ancak çok fazla mal ve zenginlik onu yolundan saptırmıştır. Genel olarak Kârûn malının yararını değil zararını görmüştür. Bazı efsanelere göre mülklerinin anahtarlarını on deve ile taşımaktaymış. Evinin kapıları dahi altındanmış (Yıldırım, 2017: s. 449-540).

Omr-i Nuh (Nuh'un ömrü) uzun yaşamayı simgelemektedir. Hz. Nuh kırk elli yaşlarında peygamber olmuş ve 950 ila 1300 yıl kadar yaşadığına dair rivayetler vardır. Dünyada en uzun ömür süren peygamberdir (Harman, 2007: s. 226; Yıldırım 2017: s. 620-622).

خدمت چو نکو کردم از خدمت آن سلطان

هم جام به جم دادم هم تاج زکی بردم

İyice hizmet ettiğim için o şahın hizmetinden hem Cem'e kadeh verdim hem Keyhüsrev'den tacı aldım (Divan, 270/7).

Beyitte Cem'in kadehine ve Keyhüsrev'in hükümdarlığına telmîhte bulunulmuştur.

Yedi yüzyıl insanlar, cinler, devler, kuşlar ve periler dünyasında egemenlik kurmuş olan, ilk defa tıp ilmine önem veren, hamam yapan, oku ve yayı kullanan ve şarap yapan hükümdar olan Cem'in dünyadaki her şeyi görmesini sağlayan parlak bir kadehi vardır. Bu kadeh sayesinde dünyada olan biten her şeyden haberdar olmuştur. Ayrıca mücevherlerle süslü bir tahta da sahiptir (Yıldırım, 2017: s. 204-209).¹²

Keyaniler hanedanının en büyük sultanlarından olan Keyhüsrev akıllı, zeki, cesur ve tedbirli bir hükümdardır. Saltanatı altmış yıl sürmüş, ülkesini ferah ve mutluluk içerisinde yaşatmak için çalışmıştır. Ülkeler fatihi olarak bilinmektedir (Yıldırım, 2017: s. 512).

بر لاله بستانش مجنون شده صد لیلی

بر ماه شیبستانش وامق شده صد عذرا

Onun bahçesinin lalesi için Mecnûn olmuş yüzlerce Leylâ, onun hareminin ayı için Vâmık olmuş yüzlerce Azrâ (Divan, 103/3).

Beyitte şair Leylâ'nın Mecnûn'a ve Azrâ'nın Vâmık'a olan aşkına ve çektikleri sıkıntıya işaret etmiştir.

Daha önceki beyitte bahsettiğimiz gibi Mecnûn Leylâ'ya olan aşkından akınlını yitirmiş, çöllere düşmüştür. Leylâ da Mecnûn'u çöllerde aramış; ancak Mecnûn artık ona kavuşmak istemediğini söylemiştir. Mecnûn maddi dünyadan elini eteğini

¹² Cem'in kadehi ile ilgili benzer beyitler için bkz: Merâgî, 1362 hş.: 173/20, 368/12.

çekerek manevi bir aşka müptela olmuştur (Durmuş, 2003: s. 162; Yazıcı, 2003: s. 160-161; Pala, 2013: s. 288-290).¹³

Vâmık ve Âzra birbirlerini görmeden âşık olurlar. Vâmık Azrâ'yı bulmak Azrâ da Vâmık'ı bulmak için yollara düşer. Ancak yolda Vâmık Hintliler, Azrâ ise Zenciler tarafından esir alınır. Bir süre eziyet görüp sıkıntılar çektikten sonra Vâmık ve Azrâ kavuşurlar (Tokmak, 2012: s. 503-504; Pala, 2012: s. 471-472).¹⁴

همچو فرهاد دگر کوه گرفتیم و کمر

در فراق رخت، ای دلبر شیرین حرکات

Ey hareketleri tatlı sevgili, senin yanağının ayrılığında Ferhâd gibi artık dağa ve taşta düşmüşüz (Divan, 123/18).

Beyitte şair Ferhâd'ın Şîrin'e olan aşkıdan Bîsütûn dağına delmesi hadisesine telmîh yapmıştır.

Ferhâd'ın Şîrin'e âşık olduğunu duyan Hüsrev, Şîrin'i kıskanır ve Ferhâd'ı oyalamak için ona dağı delmesini emreder. Ferhâd aşk ile Bîsütûn dağına deler. Şîrin Ferhâd'ın yaptığı işi görür ve ona âşık olur. Durumdan haberdar olan Hüsrev bir koca karıyla Ferhâd'a Şîrin'in öldüğü haberini gönderir. Ferhâd buna dayanamaz ve kendini dağdan aşağı atar (Albayrak, 1995: s. 388-389).¹⁵

دانم این قصه به خسرو برسد هم روزی

که: تو شیرینی و شهری شده فرهاد از تو

Bu hikâyenin aynı gün Hüsrev'e ulaşacağını bilirim, çünkü sen Şîrin'sin ve bir şehir senden dolayı Ferhâd olmuş (Divan, 201/21).

Bu beyitte şair Hüsrev ve Şîrin, Ferhâd ve Şîrin arasındaki aşka telmîhte bulunmuştur. Beyitte Hüsrev ve Ferhad'ın Şîrin'e olan aşkıdan ve Şîrin ile aralarında geçen maceralara işaret edilmiş, bir şehrin Şîrin'e âşık olduğu, Ferhâd gibi bu uğurda dağlara çıktığı ifade edilmiştir.

Hüsrev, Şîrin'i görmeden ona âşık olur ve nedimi Şapur'u Şîrin'i istemesi için Medyen'e gönderir. Şapur Hüsrev'in bir resmini yaptırarak Şîrin'e gösterir. Şîrin de Hüsrev'e âşık olur. Şîrin ve Hüsrev birbirlerini bulmak için yola koyulurlar, yolda karşılaşırlar; ancak birbirlerini tanıyamazlar. Şîrin Hüsrev'i bulmak için Medayin'e gelir ve Hüsrev'in kendisini aramaya çıktığını öğrenir ve çok üzülür. Hüsrev ise Ermen'e gider. Daha sonra Hüsrev ve Şîrin yolda karşılaşırlar. Hüsrev Şîrin'den vuslat ister. Şîrin ise Hüsrev'i aşağılar ve kovar (Erkan, 1999: s. 53-55; Pala, 2012: s. 220-221).

¹³ Leylâ ve Mecnûn ile ilgili benzer beyitler için bkz: Merâgî, 1362 hş.: 330/24, 384/16.

¹⁴ Vâmık ve Âzra ile ilgili benzer beyitler için bkz.: Merâgî, 1362 hş.: 113/19, 367/23.

¹⁵ Ferhâd ile ilgili benzer beyitler için bkz: Merâgî, 1362 hş.: 182/20, 195/11.

لاف نخستین «بلی» می‌زنم

روز نخستین که تو گویی: «الست

“Elest” dediğin ilk gün, ilk “Evet” sözünü ben söylerim (Divan, 127/25).

Beyitte “Elest” ve “Evet” kelimeleri birlikte zikredilmiş, Araf Suresi 172. ayete: ... *e lestu birabbikum, kâlû belâ, şehidnâ* ... (Ben sizin Rabbiniz değil miyim? Evet, şahid olduk ki (Rabbimizsin) demişlerdi.) telmîh yapılmıştır.¹⁶

نیست جز آتش دل محمود

گذر باد بر وجود ایاز

Ayâz 'in vücudunda esen Mahmud'un gönül ateşinden başkası değildir (Divan, 238/24).

Beyitte şair Ayâz ve Mahmud'u birlikte zikrederek aralarındaki ilişkiye telmîh yapmıştır.

Gazne hükümdarı Sultan Mahmud, genç kölesi Ayâz'ı çok sever ve ona yakın davranır. Bu yakınlık bir süre sonra artarak sıkı bir bağa dönüşür. Sultan Mahmud yaşadığı sürece onu yanından ayırmaz (Yıldırım, 2017: s. 496-497).¹⁷

Sonuç

Evhadüddin-i Merâgî'nin Emir Ahmed-i Eşrefî tarafından *Dîvân-i Kâmil-i Evhadî-i Merâgî* (Tahran 1362 hş.) adıyla neşredilen *Dîvân*'ı esas alınarak yapılan yaklaşık dokuz bin beytin incelenmesi sonucunda; Evhadî, Hz. Âdem'in su ve çamurdan yaratılmasına ve Havva'nın Hz. Âdem'in kaburga kemiğinden yaratılmasına beş beyitte, Nûh tufanına ve Hz. Nûh'un uzun ömrüne üç beyitte, Hz. İbrâhim'in ateşe atılmasına ve ateşin gül bahçesine dönüşmesine bir beyitte, Hz. Yâkub'un Hz. Yûsuf'un ayrılığında duyduğu üzüntüye sekiz beyitte, Hz. Yûsuf'un kuyuya atılmasına, Züleyhâ'nın Hz. Yûsuf'a olan aşkına ve Hz. Yûsuf'un güzelliğine dokuz beyitte, Hz. Eyyûb'un sabrına bir beyitte, Hz. Mûsâ'nın asasına ve Tûr dağına Allah'ın tecellisine beş beyitte, Hz. Süleymân'ın hayvanlarla konuşmasına, Belkıs ile olan aşkına ve Süleymân'ın kuşu Hüdhdüd'e dört beyitte, Hz. Dâvûd'un güzel sesine iki beyitte, Sultan Mahmud ve Âyaz arasındaki ilişkiye iki beyitte, Mansur ve darağacına asılmasına üç beyitte, Karun'un zenginliği ve hazinesine bir beyitte, Cem'in kadehine üç beyitte, Keyhüsrev'in hükümdarlığına bir beyitte, Leylâ ve Mecnûn'un aşkına sekiz beyitte, Vâmık ve Azrâ'nın aşkına üç beyitte, Ferhâd'ın Şîrin için dağı delmesine üç beyitte, Hüsrev ve Şîrin'in aşkına bir beyitte, bir beyitte de ayete telmîh yapmıştır.

Kaynakça

¹⁶ Elest ile ilgili benzer beyit için bkz: Merâgî, 1362 hş.: 301/26.

¹⁷ Mahmud ve Ayâz ile ilgili benzer beyit için bkz: Merâgî, 1362 hş.: 248/12.

Abâdî, Devlet Azîz. (1346 hş.). "Sohenverân-i Merâgî". *Dânişkede-i Edebiyyât ve Ulum-i İnsânî-yi Tebriz*, Sayı: 8, s. 43-59.

Albayrak, Nurettin. (1995). "Ferhâd ve Şîrin". *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, Cilt: 12, s. 388-389. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Âştîyânî, Abbâs İkbâl. (1387 hş.). *Târîh-i Moğol*. Tahran: İntişârât-i Niğâh.

Bolay, Süleyman Hayri. (1988). "Âdem". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 1, s. 358-363. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Bilgin, Orhan. (2010). "Câm-ı Cem". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 7, s. 42-43. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Câmî, Nüreddîn Abdurrahmân. (1386 hş.). *Nefâhâtu'l-uns*. Tahran: Çâp-ı Golreng.

Cebecioğlu, Ethem. (2003). "Mansur b. Ammâr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 28, s. 8. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Değirmençay, Veyis. (2004). *Karakoyunlu Hükümdarı Cihânşâh ve Farsça Şiirleri (Divan-ı Hakikî)*. Erzurum: Fen- Edebiyat Fakültesi Yayınları.

..... (2014). *Fünûn-i Belâgat ve Sînâât-ı Edebî*. Ankara: Aktif Yayınevi.

Durmuş, İsmail. (2003). "Leylâ ve Mecnûn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 37, s. 159-160. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Harman, Ömer Faruk. (1995). "Eyyûb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 12, s. 16-17. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

..... (2006). "Mûsâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 31, s. 207-213. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

..... (2007). "Nûh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 33, s. 224-227. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Hidâyet, Rızâ Kulî Han. (1339 hş.). *Mecma'u'l-fusahâ*. Tahran: Çâphâne-i Emîr Kebîr.

Humayî, Celaluddîn. (1373 hş.). *Funûn-i Belâgat ve Sînâât-ı Edebî*. Tahran: Neşr-i Homâ.

Köksal, M. Asım. (2013). *Peygamberler Tarihi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Merâgî, Evhadüddîn. (1362 hş.). *Dîvân-i Kâmil-i Evhadî-yi Merâgî* (nşr. Emir Ahmed-i Eşrefî, mukaddeme Nasır-i Heyrî). Tahran: Çâphâne-i Mehâret.

..... (1391 hş.). *Kulliyât-ı Eş'âr-i Evhadî-yi İsfahânî* (nşr. Saîd-i Nefîsî). Tahran: İntişârât-ı Senâyî.

Mesrûr, Huseyn. (1307 hş.). “Şerh-i Hâl-i Evhadî-yi Merâgî”, *Armağan*, Sayı: 9/3, s. 125-134.

Nefisî, Saîd. (1363 hş.). *Tarih-i Nazm u Nesr Der İran u Der Zebân-i Fârsî*. Cilt:1, Tahran: Çâphâne-i Mervî.

Pala, İskender. (2004). *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: Kapı Yayınları.

Rypka, Jan. (1968 hş.). *History of Iranian Literature*. Hollanda: D. Reidel Publishing Company.

Safâ, Zebîhullah. (1354 hş.). *Genc-i Sohen*. Tahran: Neşr-i Dânişgâh-i Tehran.

..... (1386 hş.). *Târîh-i Edebiyyât Der Îrân*. Tahran: İntişârât-i Firdovs.

Semerkandî, Devletşâh. (1366 hş.). *Tezkiretu 'ş-şu 'arâ*. Tahran: İntişârât-i Hâver.

Şemisâ, Sirûs. (1387 hş.). *Ferheng-i Telmîhât*. Tahran: İntişârât-i Firdovs.

Terbiyet, Muhammed Ali. (1377 hş.). *Dânişmendân-i Azerbâycân*. Tahran: İntişârât-i Vezâret-i Ferheng ve İrşâd-i İslâmî.

Tokmak, A. Naci. (1995). “Evhadüddin-i Merâgî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 11, s. 520. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

..... (2012). “Vâmık ve Azrâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 42, s. 503-504. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Tolasa, Harun. (2001). *Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Yazıcı, Tahsin. (2003). “Leylâ ve Mecnûn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 27, s. 160-161. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Yıldırım, Nimet. (2017). *Fars Mitolojisi Sözlüğü*. İstanbul: Kabalıcı Yayınları.